

LÁTÓSZÖG

A *Látószög* című rovatban két kritikus egyazon alkotásról szóló kritikáit közöljük. A műveket elsősorban a kortárs magyar irodalom kínálatából választjuk ki, azonban górcső alá kerülhetnek olyan írások is, amelyek ugyan nem képezik a kortárs magyar irodalom részét, de valamilyen szempontból az olvasók figyelmének középpontjába kerültek.

Reményeink szerint az eltérő irodalomszemlélettel rendelkező kritikusok, függetlenül az alkotások menedzseltségétől, kiemelik azok esztétikai értékeit, vagy éppen éles bírálatot közölnek róluk. A különböző nézőpontokból született kritikák nemcsak az egyes szövegek értelmezhetőségeit gazdagítják, de párbeszédet is folytatnak egymással, a művekkel és az olvasókkal, elvetve minden kizárólagosságot.

Úgy véljük, hosszú távon sem a szándékolt elhallgatás, sem az agyonreklamozás nem tesz jót egy alkotással, a befogadó, értő, értelmező kritika azonban újabb olvasókhöz és olvasatokhoz segítheti a műveket.

KOVÁCS ANDRÁS FERENC:

Hazatérés Hellászból
Kavafisz-átiratok

Magvető, Budapest, 2006

KaVaFisz – költő a négyzetben

Szép könyv. Lobogó fehér vászon háttérében tenger, a részlet mögött várakozó teljesség. A gyűrődő, hullámot vető anyag a művészeti órák kötelező tárgya: aki nem tud redőző drapériát faragni, festeni, az nem lesz képes a test megformálására sem – ahogy „valami végső s kezdeti meztlenség tündökölteti / minden parányi ízét, mindig mozdulni tetsző tagjait”. A *Hermész szobra a fényben* részlete nemcsak az érintés fullasztó vágyát, de a testet, a múltó napok hallgatóg őreit is megidézi: aki napról nap-

ra látja és érzi a szeretett lény rezdületnyi változásait, aki érezte már a félelem, az odaadás illatát, az érti – megérti – Kavafiszt és át-íróját, Kovács András Ferencet is. A 2006-os, a Magvető gondozásában megjelent *Hazatérés Hellászból* (*Kavafisz-átiratok*) bevallottan palimpszeszt-könyv; sajátos költői együttlátás eredményeként, megkülönböztetés nélkül, vegyesen közöl valós Kavafisz-fordításokat és átköltéseket – ellentétben a furcsa mód szintén tavaly kiadott kalligramos Kavafisz-kötettel, amely objektív és átfogó válogatásként foglalja egységbe Konsztantinosz Petrosz Kavafisz összes verseit, Déri Balázs, Papp Árpád, Somlyó György és Vas István hiteles (bár nem mindig formahű) fordításában. Az újraalkotás gyakorlata KAF költészetében már megszokottnak tekinthető, a *Hazatérés*... azonban csak részben hozza az ismert intertextuális játékokat, formagyakorlatokat. Ahogy a marosvásárhelyi költő fülszövegében maga is írja, „A könyv rendhagyó főhajtás az alexandriai görög költő, Konsztantinosz P. Kavafisz (1863–1933) szelleme és rejtélyes életműve előtt”. Rendhagyó, különösen azért, mert – saját hagyományával is szakítva – Kovács András Ferenc ezúttal nem játszik műfajok között vándorló mutatóvályost, közönségére kacsintó, szavakkal zsonglörködő bohócot. Új maszkjával látszólag tökéletesen azonosul, annyira, hogy a játék érzetét is sikerül elfeledtetnie az olvasóval; Lázár René Sándor vagy Jack Coleman fiktív alakjai után Kavafisz nem a teremtes, hanem a visszahívás próbatételét jelenti számára. Élő szavakat adni a holtak, továbbénekelve-írva sorsát, hogy Dis sötét tartományából egy pillanatra előlépjön – nem színészet, nem is kifejezetten posztmodern, inkább empátiás mágia, ami a költő részéről nagy szorgalmat és alázatot követel meg, és olyan fokú önfeladást, ami már szinte az én-vesztéssel, az én-tévesztéssel határos. Az alanyiség áttűnő jellegét csak tovább fokozza, hogy Kavafisz maga is szerepjátékos szerző volt; alkotóterének az ókori Hellász mitikus szépségű világát tekintette, s legszívesebben mellékalakokkal, történelmi-irodalmi statisztákkal bíbelődött, a teljes képet szinte mindig részletek felől közelítve meg. A többszörös szerepátvitel miatt ezért sok esetben az sem egyértelmű, hogy egy-egy életképet, karaktert ő vagy KAF emelt ki az aranykori háttérből – az elemző olvasathoz a verseket ezért talán érdemes a Déri Balázs szerkesztette (s részben fordította) Kavafisz-válogatás műveivel összevetni.

A költői átírat persze a legteljesebb átélés mellett is furcsa irodalmi öszvér marad. Megnemesít és felhangol, lehetőséget teremt az újragondolásra vagy a legteljesebb önkényre is. Faludy Villonját idézni a témával kapcsolatban szinte már közhely, de jóval korábbi eset is

említhető: Rimay János, a magyar manierista költészet megteremtője a Balassi-szöveg hagyaték egyedüli gondozójaként jócskán átformálta a nagy elődről megismerhető, egyáltalán nem hízogató képet. Sőt, mint afféle korabeli literátus-hacker, önzéssel vegyes hódolatának jeleként saját műveit is beillesztette a korpuszba, jó néhány „Balassi-vers” bizonyíthatóan tőle származik. Az átköltés Rimay, de más epigon-költők esetében sem kimondottan egyéni célokat szolgált – a számítógépes hasonlatot tovább építve, a *frissítés*, az aktualizálás eszköze volt: az irodalmi sztenderdek egy-egy irányzat fennmaradását és organikus átforgalmazását segítették elő, s a szorgalmas, ám kevésbé tehetséges plagizátor leginkább a szimbióta szerepét töltötte be. Az intertextus vírussá csak a posztmodern korszak idejére változott, s bármilyen műfajt (szinte) önállóan felülíró programmá fejlődve pedig nem csak a szerző vagy az eredetiség mítoszát rombolta le, de kiüresítette a formához kapcsolódó jelentéssíkot is; írni bármiről és bárholról *lehet*, feltéve, ha ismerjük a szabályokat – így válhat rossz esetben az alkotás öncélú, személytelen reprodukciós folyamattá. A *Hazatérés Hellászból* „beépülő” műveinek esetében szerencsére ilyesfajta kisajátításról nincs szó – inkább kiteljesítik, gazdagítják a kavafiszi világképet, s harmóniájukra jellemző, hogy az eredeti szövegtesttől kellő előismeretek nélkül jóformán el sem választhatóak.

Így lehetséges, hogy Kavafisz érvényes ars poeticáját talán éppen egy KAF-versrészlet, *Az énekes* kötetnyitó első strófája adja meg: „Világtól távol él, s a vers varázslatától megrészegül: / számára már a szép vers a mindenség maga. A képzelet / egy párávázu házat lehelt a légbe önnön énekesének: lenge ködökből / s gőzből emelte, mégis szilárd, sors sem ingatja meg.” Ironikusan fennkölt lebegésében is szikár versszak, s mint tengerről a csepp, sokat elárul a görög költő személyéről, költészetéről, vágyairól és magányáról is.

Konsztantinosz Petrosz Kavafisz Don Quijote-i alkat, s több is annál: klasszikus műveltségű, cinikus légvárépítő, aki a hivatalnok pedantériájával élete végéig gondozta ephoboszokkal és hellén költőkkel, egy letűnt kor harmóniájával kapcsolatos ábrándjait – idegen, aki lelki házáját sem Alexandriában, sem Angliában, inkább a történelem játéktárában lelta meg. Kavafisz 1863-ban, Alexandriában született, egy konstantinápolyi származású kereskedőfamília kilencedik s egyben legkisebb gyermekeként. Felmenői büszke phanarióták (Konstantinápoly Phan negyedének őshonos lakói) voltak, apja gazdag kalmár és az ale-

xandriai görög közösség megalapítója – korai halála miatt azonban a család 1872-ben elhagyta Egyiptomot és Angliába (előbb Liverpoolba, majd Londonba) költözött, ahol a „Kavafisz Kereskedőháznak” szintén voltak érdekeltségei. A gyermek Kavafisz tehát angol iskolában és nyelven tanult irodalmat, s ez természetesen ízlésére, korai költészetére nagyban hatott – a francia szimbolisták és parnaszisták mellett különösképp kedvelte Shakespeare, Keates, Browning és Wilde műveit, legelső verseit pedig angolul írta (*Claudius király* című *Hamlet*-átírata a *Hazatérés*-ben is megtalálható). 1878-ban, valószínűleg az egyiptomi gazdasági válság következményeként csődbe jutott a családi vállalkozás is, s a költő testvéreivel és anyjával hazatelepült. Kavafisz ettől kezdve haláláig Alexandriában élt, leszámítva azt a hároméves intervallumot (1882–1885), melyet családja Konstantinápolyban, az Alexandriában kitörő nacionalista zavargások elől menekülve töltött el. A körülményekhez képest meglehetősen nyugalommal viselte sorsát – otthonának Alexandriát, hivatásának pedig a költészetet tekintette, s mindkettőhöz makacsul ragaszkodott, lelkileg függetlenedve a politikai válsághelyzetek és gazdasági szankciók, a mindennapok baljós hatalmától. Dolgozott újságíróként és tőzsdeügynökként is, 1892-től pedig harminc éven keresztül vállalt tisztséget az egyiptomi Közmunkaügyi Minisztérium egyik részlegén. Felettesei példás csinovnyikként tekintettek rá, munkáját fizetésemeléssel jutalmazták, valószínűleg nem is sejtve, hogy mennyire undorodik a hivatalnoki életviteltől – pedig Kavafisz, akárcsak Kafka, kimutatások és statisztikák báláinak árnyékában ért alkotóvá.

Rejtett életének első szakasza 1886 és 1911 közé tehető, az első röplap-művek közreadásától a ’11-es nagy pályáösszegzésig, mikor a költő, jellemző pedantériával, a *megtagadott* és az *elismert* versek csoportjaira osztotta addigi szövegtömegét. Olyan jelentős művek születtek ebben az időszakban, mint a számtalan fordítást megért *A barbárokról várva* – a hanyatlás hideg és méltóságteljes beismerése – vagy a *Szenvedélyek* személyes, izzóan érzéki homoerotikus vallomások; világok, amiket a költő személye kapcsol össze és távolít el egymástól – a kettősség, az elkülönítés szándéka érezhetően mindvégig fennáll. Úgy tűnik, mintha Kavafisz biztonságot jelentő határvonalak mentén gondolkodott volna: viszonylagos jelenidejűség, életképek és szabad érzelmek az egyik oldalon, Alexandria és Bizánc dicsőséges múltja a másikon, s ugyanígy, a költészet és a hivatali teendők is gondosan kettéválasztva – kategóriáihoz pedig nyilvánvalóan ragaszkodott is, hiszen még a második, közismertebb alkotói korszakában sem hagyott fel a gyűlölt irodai robottal. Verseit olaszra és

franciára fordították, Nyugat-Európában jó néhány kritika és esszé, sőt Athénban még egy költészetét méltató kötet is megjelent, sajátos stílusának pedig elszánt rajongó- és ellenzótábora akadt (utóbbi nagyjából a népi-nemzeti klasszikusnak számító költő-rivális, Kosztisz Palamasz holdudvarával volt azonos). Kavafisz eközben időről időre kiadott egy röplapgyűjteményt, és szorgalmasan írnokoskodott tovább egészen 1922-ig. „Végre-valahára megszabadultam ettől az utálatra méltó munkától!” – állapította meg aztán elégedetten nyugdíjazása után, mintha másként nem is történhetett volna, máshogy el sem telhetett volna az a harminc év. Látszólagos passzivitása azonban nem csak a határokhoz való kényszeres kötődésből eredt. A költő évtizedeken keresztül élt a Lepsius utca 10. szám alatt, egy lassan legendássá váló bérház második emeletén – az elsőn biszexuális bordélyház üzemelt, az épület szomszédságában a Szent Száva templom állt, kissé távolabb pedig a görög kórház. „Hol is élhetnék jobban! – szolt lakásáról ironikusan Kavafisz. – Az első emeleti örömház a hús szükségleteire nyújt gyógyírt. Túldoldalt áll a templom, ahol a bűneinket megbocsátják... És valamivel odább a kórház is, ahol kimúlunk.” Frivol bon mot-jában érezhető valamilyen szilárd állásfoglalás, a lokálpatrióta megnyilvánulása: Kavafisz viszonylagos szellemi kíváncsisága ellenére teljes joggal az alexandriai diaszpóra tagjának, részének érezhette magát. Polisz-lakó volt, ahogyan ősei már évezredek óta, és városa, de még utcája is a világ arányosan kicsinyített mását jelentette számára. Szülőföldjére – mint Odüsszeusz Ithakába – minden vándorlása után visszatért; így érthető, hogy ragaszkodott unalmas, ám helyhez kötő munkájához is. *Ugyanabban a környezetben* című verse – s mint a KAF-fordítások egyik meghitt, szép darabja is – mindezt elmond Kavafisz a város iránt érzett, szinte testet öltő szeretetéről: „A lakóház, a lokálok, környékbeli kávézók hangulata, a negyedé, / amit naponta látok, hol elsétálok, átmegyek, megállok évről évre. / Én teremtettem, én formáltalak meg, én, az örömben, a fájdalomban: / eseményekben teljessé tettem, annyi történettel, annyi tűnt dologgal. / És te magad lettél számomra örökkön igaz, nagy szerelemmé.” Az újjörög irodalom legnagyobbjának tartott alkotója végül 1933-ban hunyt el, hetvenéves korában. Sírkövén a név, a halál időpontja és helyszíne szerepelt, és rövid tájékoztatásul még egy szó, egy ember sorsáról, életéről: *Költő* – az utókor zárta a Kavafisz-dossziét, gondosan, ahogy a hivatali nyilvántartásban szokás. Első „igazi” verseskötete csak 1935-ben jelent meg, jól szerkesztetten és gazdagon illusztráltan – a kanonizált, általa is elismert 154 versből álló válogatással.

Kovács András Ferenc ezt, a csonka kanonizált változatot teljesíti ki nem vállalt, mégis létező életművé; a kavafiszi szabályrendszert érvénytelenítve vegyíti el egymással a megtagadott és elismert, a hátrahagyott és az úgynevezett barna füzetekben megtalálható verseket, ciklusok helyett csak a kronológiai sorrendet alkalmazva. Szintézise – bár nyilván ellentmond az eredeti alkotói szándéknak – felszabadító erejű. Kavafisz szavakkal történő lemeztelenítése ez: az életében rejtőzködő, büntudattól és kielégítetlen vágyaktól gyötört férfi szégyen nélkül áll előttünk, fehérebben, mint a borítón lobogó vászon. Nincs mit takarnia, titkolnia már, s az átiratok fecsegő légiessége megkönnyíti a vallomást is. KAF kiváló munkát végzett – fordítása Déri Balázs fegyelmezettebb, feszesebb soraihoz viszonyítva ugyan szószátyár, de éppen így őriz meg valamiféle röpké fényt, az élőbeszéd ajkakon felvillanó varázsát.

Hogy legyen alap az összevetésre, következzen a *Kertes ház* című Kavafisz-mű egy részlete, KAF kissé terjengős, jambikus lejtésű fordításában:

Bár volna egy tág udvaros házam vidéken! Kertest szeretnék, persze, óriási kerttel, ám nem is / annyira tán a virágokért, a fákért vagy a pázsitért, / noha fű, fa, virág, kusza, dús növényzet tenyészne benne / bőven, ez természetes, hisz semmi sem gyönyörűbb a zöldnél – / de kertes házra én leginkább azért vágyakozom, hogy végre / állataim legyenek. Gyerekkori álmom, hogy állataim legyenek!

Ugyanez a részlet Déri Balásznál (a vers címe itt *Nyáraló, kerttel*):

Szeretnék egy nyáralót, / nagy-nagy kerttel – nem is annyira / a virágokért, a fákért, a zöldért / (persze legyen az is, hisz nagyon szép), / hanem az állatokért. Ó, bárcsak lennének állataim!

Nem tudom, hogy az eredetihez melyik változat áll közelebb – valószínűleg Déri Balászé –, ám Kovács András Ferenc áradó, levegős átköltése is koherens, szép variációt teremt. Benne suhan a kertben játszó szél és a felnőtt újrászülető lelkesedése, benne testesül meg egy pillanatra a képzelten is valóságos ikerlány, KavaFisz – ahogyan két költő tesz vallomást a vászon fehér hullámai előtt.